véglegesen nem mi, hanem az utókor hivatott eldönteni.

Szilvay Gergely

Martin Meiser: Septuaginta, inkulturáció és az identitás őrzése. Bevezetés a görög Ószövetségbe

Verbum, Kolozsvár, 2017, ford. Oláh Zoltán.

A kötet arra vállalkozik, hogy a zsidóság és a kereszténység számára egyaránt jelentős Septuagintát elhelyezze „történelmi és szellemtörténeti" környezetében a fordításában távolról sem egységes gyűjtemény könyveit, könyvcsoportjait jellemző filológiai sajátosságok és teológiai hangsúlyok figyelembevételével. A felsorakoztatott témákban és irodalmi idézetekben gazdag mű születésének háttere és motivációja a könyv felépítésén és kidolgozásában is érezteti lenyomatát. Martin Meiser, a Saarbrückeni Egyetem Evangélikus Teológiai Fakultásának biblikus professzora gyulafehérvári vendégelőadásai képezik a kötet alapját. A kéziratok fordítása Oláh Zoltán, a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet szentírástudomány tanárának munkáját dicséri. Az írott anyag szerkezetében megőrzi az előadássorozatnak megfelelő témaköröket és azok akár jegyzetelhető szempontjait. Az egyes fejezeteken belül a téma általános bemutatásának igénye és a szemléltető példák gazdagsága ötlik szembe. Talán az előadások eltérő voltának tudható be, hogy néhol alapvető információknak egy alfejezetet szentel (lásd *Az ókori könyvformák* – 52), ugyanakkor például a könyv elejétől gyakran hivatkozott kai-ge recenzió meghatározás nélkül marad egészen a 10. fejezetig (197-ig). A héber és görög kifejezések talán ugyanezen okból nem egészen következetes írásmóddal, s időnként fordítás nélkül jelennek meg, jóllehet ennek egységes, olvasóbarát közlésformáját ígéri a fordítói előszó (13).

A könyvben tíz nagyobb témakör köré rendeződik a Septuaginta bemutatása. Az első fejezet *(Milyen célt szolgál ez a könyv?)* a Septuaginta-kutatás történeti áttekintését, a mű iránti érdeklődés változó motivációinak, kutatása jelentőségének bemutatását tartalmazza. Alapvető és a kötetben gyakori hivatkozási pont Alfred Rahlfs 1931-ben megjelent és klasszikussá vált Septuaginta-kiadása, amely azért született, hogy diákok, keresztény teológusok, lelkipásztorok számára „megbízható szöveg" (16) álljon rendelkezésre. A XX. század közepétől megújuló érdeklődést már nem csupán az Ószövetség szövegrekonstrukciója motiválja, hanem egyrészt a qumráni leletek felfedezése, ami az egymás mellett létező hagyományokra és a hellenisztikus kor zsidóságának sokrétűségére is rávilágít, másrészt a hellenisztikus kor kulturális és ezen belül irodalmi hagyatéka és szókincse iránti érdeklődés, valamint „a kereszténység zsidó gyökereinek újragondolása" (19) igénye is táplálja. A történeti vázlatot a Septuaginta-kutatás jelenlegi nemzetközi fórumainak áttekintése egészíti ki. A kutatás jelentőségét illetően öt szempontot emel ki a szerző a Septuaginta szerepére tekintettel: 1) az ószövetségi szövegkritikában, ahol a Septuaginta fordítói időnként nem annyira szerzők, mint inkább egy-egy szellemi folyamat tanúi; 2) az irodalomkritikában, ahol az eltérő szöveghagyományok vagy -sorrendek esetében a Lxx lehet a maszoréta szöveg (TM) előtti héber változat átörökítője; 3) a görögül beszélő zsidóság kutatásában, aminek kapcsán Meiser rámutat, hogy a pogány kultikus terminológia mellett a környezet joggyakorlata, valamint a későbbi zsidó exegézisből ismert értelmezéshagyományok is felismerhetők a Septuagintában; 4) a koiné sajátosságainak és elterjedésének kutatásában; 5) a keresztény teológiában, mivel az Újszövetség ószövetségi idézeteinek mintegy kétharmada a Septuagintából ered. *A Septuaginta-fogalom problémáj*a taglaló fejezetben a Septuaginta elnevezés eredetének

és többértelmű használatának korrekt bemutatását a Septuaginta mint fordítás kérdésének szentelt, pusztán leíró jellegű, rövid alfejezet követi (2.2.), ami tekinthető egyfajta bevezetésnek a 3–8. fejezetek részletező szempontjaihoz. A Septuaginta terjedelmét és a könyvek sorrendjét taglaló 2.3. alfejezet a szövegvariánsok áttekintését szerkezethermeneutikát megvilágító észrevételekkel és táblázatokkal is segíti. Kicsit zavarba ejtő azonban, hogy míg a Vatikáni Kódex nyolcasokat alkotó könyvcsoportjait pontosan körvonalazza, nem derül ki, hogy milyen nyolcasokat tételez fel a TM-ben (40). Kissé megtévesztő *A Septuaginta keletkezése* cím a következő, igen rövid fejezet (48–51) élén, mivel valójában nem a kérdés kritikai tárgyalásáról, hanem a keletkezéslegenda zsidó és keresztény recepciójáról van szó. A következő, ugyancsak vázlatos fejezet *(A Septuaginta kézirattanúi és szövegtörténete)* a kéziratok felsorolása mellett azok pontos tartalmát, fő jellemzőit és jelentőségüket mutatja be. Ugyanitt kap helyet a Septuaginta nyomtatott kiadásainak rövid ismertetése és párhuzamos szövegek említése (Bír; Kir; Eszt; Tób könyvei kapcsán), ahol az alapvetően leíró munkában helyenként a lehetséges kölcsönhatások, illetve a szövegben bekövetkezett változtatások oka is megjelenik. A témák bemutatása igazán érdekfeszítővé a kötet főcímét is indokoló 5–9. fejezetekben válik. *A Septuaginta történelmi kontextusa: a diaszpóra zsidósága* című fejezet az egyiptomi diaszpóra kutatása eszközeinek, módszereinek (epigráfia, archeológia, irodalmi emlékek) és a kutatás határainak ismertetése mellett a diaszpóra-zsidóság társadalmi és jogi státuszáról, az ebből adódó feszültségekről és e státuszokban Róma térhódításával bekövetkező változásokról is képet rajzol. A zsidóság integrációjának kérdését árnyaltan, több szempontból (nyelvi, társadalmi és szellemi síkon) járja körül, számos példával világítva meg az integrálódó, de ugyanakkor identitása saját vonásait megőrző zsidóság jelenlétét (például a Pszeudo-Hekataiosz által megrajzolt kultúraközvetítő Ábrahám alakja a 74–75. oldalon). *A fordítás keltezése, helyszíne és indítéka* fejezetben, mivel a Lxx távolról sem egységes mű, az egyes könyvcsoportok e problematikájának bemutatása előtt a datálás kritériumait tisztázza. Az előző fejezethez hasonlóan itt is konkrét példák sokasága segít nem egyszerűen információk megszerzésében, hanem a bibliai keletkezéstörténet módszerének megértésében és a Lxx görög szövege létrejöttének lehetséges indokai terén való tájékozódásban. *A Septuaginta nyelvi formájá*val foglalkozó fejezetben a görög és héber nyelv meg-, illetve meg nem feleltethetősége kérdéséről, a koiné görög nyelv és sajátosan a Lxx koiné szövegének jellemzőiről olvashatunk. A homéroszi nyelvezeten művelődő olvasóközönséghez való igazodás törekvései, hebraizmusok és „egyiptomizmusok" egyaránt fellelhetőek a Septuagintában. Mint fordítás a heterogén gyűjtemény sokféle stílust őriz, s helyenként a szó szerinti hűségre törekvés, másutt viszont – az értelem pontosabb közvetítése érdekében – szabadabb fordítás jellemzi. Meiser itt sem feledkezik meg arról, hogy a szöveg hébertől való eltérései nemcsak fordító szándékkal vagy hibával magyarázhatóak, hanem akár a héber szöveg gondozóinak kéznyoma lehet. Nem tagadja azt sem, hogy nem minden eltérésre született meggyőző magyarázat (vö. 133–134). A Septuaginta része a Kr. e. III. – Kr. u. I. századi zsidó irodalomnak, így ennek a korszaknak szellemi örökségét és előzményeit mutatja be nagy gondossággal *A fordítás szellemtörténeti háttere* című fejezet. A korrekciót, kiegészítést, szövegközi kapcsolatok megteremtését és teológiai szempontokat érvényesítő tendenciák nyomait mutatja ki a korai zsidó irodalomban, valamint a fogalomhasználat és szövegkezelés ókori gyakorlatába ad betekintést a görög bölcselet példái, különösen a homéroszi írások korabeli használata és kritikája révén. Az itt megkezdett gondolatra szorosan épít a kötet legterjedelmesebb és legkidolgozottabb, *Inkul-*

turáció és az identitás őrzése – A Septuaginta mint egzegétikai és teológiai teljesítmény címet viselő fejezete. A szövegváltoztatás előbbiekben említett szempontjait ismét felidézi, hogy bemutassa, a Septuaginta hordozza a szent szöveggé váló írásokhoz való korabeli viszonyulás alapvető jegyeit: a Tóra-irányultságot, az elbeszélések hiányainak betöltésére és az intertextuális harmonizálásra való törekvést. Meiser itt is meggyőző példák sokaságán keresztül mutatja meg ezeket a jegyeket a Septuaginta bibliai hagyományt aktualizáló korrekcióiban, az alexandriai (homéroszi) filológiai munkához hasonló vagy a platóni teológiától és ókori görög irodalomtól befolyásolt változtatásaiban. Nem akar nehéz kérdésekre leegyszerűsítő választ adni, így például az antropomorfizmusok kapcsán mutatkozó ellentmondások kérdését nyitva hagyja (73). Az inkulturáció jeleiként mutatja be a városi civilizációnak megfelelő, az egyiptomi államhatalommal szemben lojális magatartást kifejező változtatásokat éppúgy, mint Istennek nem csak zsidókkal való pozitív kapcsolata hangsúlyozását. Rávilágít, hogy az inkulturációra törekvés mellett néhány változtatás egyértelműve teszi az Egyiptomtól és általában a pogánysságtól, pogány praktikáktól való elkülönülést, a kultikus tisztaság iránti apologetikus szerepű érdeklődést. *A görög Biblia további szövegtörténete* című fejezet ismerteti meg a kai-ge recenzió mibenlétét. A szerző rámutat, hogy ez a recenzió miként árulkodik arról, hogy maga a bibliai szöveg tett szert méltóságra. Ebből következően korrigálja a Septuaginta-recenzió kereszténynellenes motivációját képviselő nézeteket: „a zsidók azért revideálták a Septuagintát, hogy a héberhez közelebb kerüljenek, nem pedig azzal a céllal, hogy a keresztények kezéből kicsavarják a Bibliát" (199). A keresztény recenzióknak is figyelmet szentel a II–IV. századi változatok bemutatásával. Jogosan érvel amellett, hogy az ókor exegétáinak nem jelentett problémát a szövegvariánsok sokfélesége, sőt, alkalmat jelentett a „Lélek egységében egyetértő" (206) többféle, pozitív értelem kibontására. Az utolsó fejezet *A Septuaginta hatástörténeté*vel foglalkozik. Megemlíti többek között a IV. század végétől hegemóniára szert tett kereszténységre adott válaszként elsötétedő talmudi változatokat (209). A keresztény recepción belül a Septuaginta újszövetségi használatának gondos körvonalazásán (mely újszövetségi szerző mennyire áll közel a Lxx szövegéhez) túl néhány konkrét példával él arra, hogy bizonyos esetekben kizárólag a Septuaginta-szöveg teszi lehetővé a bibliai kijelentés újszövetségi alkalmazását (például Iz 7,14 idézete Mt 1,23-ban – 210), de bemutatja a keresztény szerzők Septuagintáról alkotott, egymástól igen eltérő véleményét is.

A felvillantott témákban sokszínű és bibliai példákban gazdag könyvben tárgymutató és a bibliai hivatkozások indexe könnyíti meg a tájékozódást. A gazdag, tematikusan rendezett, a Septuaginta kutatásában klasszikusnak számító szerzők és művek között a legfrissebb irodalmat is felvonultató irodalomjegyzék a témában elmélyülni kívánó érdeklődők számára értékes segítséget jelenthet. A mű valóban hiánypótló a magyar szakirodalomban, s kérdésekre ösztönző kalandot jelent a görög Ószövetség világába belépni vágyó olvasók számára.

Szatmári Györgyi

Gerhard Lohfink: A Miatyánk új értelmezésben

Szent Mauríciusz Monostor – L'Harmattan, Bakonybél – Budapest, 2017, ford. Mohácsi Péter, Czopf Tamás, Czopf-Danz Eszter.

Érthető módon nincs még egy olyan bibliai szakasz, amit oly sokszor magyaráztak volna az Egyház történetében, mint a Miatyánk szövege. Az 1934-ben született újszövetségkutató, a Tübingeni Egyetem emeritus pro-